

Alevîler ve Alevilik Meselesi

Mustafa ERDEM*

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin son yıllardaki en önemli sosyal ve dini sorunlarından birisi Alevilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konunun uzmanları ve geleneksel çizideki büyük Alevi kitlesi Aleviliği; İslam inanç ve uygulamalarının Türk yorumu olduğu üzerinde birleşmektedirler. Alevilik, İslam inanç ve kültürünün temel değerlerinden birisi olan Hz. Muhammed'in kızı Hz.Fatıma ve damadı Hz. Ali ve onların soyundan gelenlere duyulan sevgi ve muhabbet merkezli bir inanış hali olarak ifade edilmektedir.

İslam tarihinin önemli kırılma noktalarından olan Şii hareket, zaman içerisinde Irak ve İran merkezli sosyal, dini ve siyasi bir hayat tarzına dönmüştür. Şüphesiz bu hareketin şekillenmesine katkı sağlayan bazı isimler, uygulamalar ve semboller, farklı anlayış ve uygulamalar şeklinde günümüz Alevi kültürü içerisinde de belli oranda ifade imkanı bulmuştur.

Alevi kültürünün oluşması ve gelişmesinde İslam tasavvufunun önde gelen isimlerinden Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi ve onun felsefesini devam ettiren, halk arasında "Horasan Erenleri" olarak bilinen Hacı Bektaş Veli ve arkadaşlarının büyük katkıları olmuştur. Ehl-i Sünnet İslam anlayışının tasavvufi yönünü temsil eden bu dini uygulamaların, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslam dininin bu topraklarda yayılmasında çok önemli katkıları olmuştur.

* **Prof. Dr.**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Selçuklular döneminde Anadolu'da oldukça güçlenen bu Türk-İslam geleneği, daha çok bir halk Müslümanlığı karakteri taşımaktadır. O dönemin sosyokültürel şartları içerisinde kısmen göçebe, kısmen geleneksel ve büyük oranda da sözlü anlatımla kendini ifade eden bu dini inanış ve uygulamaların, yerel kültürden çok az etkilendiği görülmektedir. Buna karşılık bu Türk-İslam anlayışının, Anadolu'da yaşayan farklı etnik ve kültürel unsurlar üzerinde etkili olduğu bilinmektedir.

Hacı Bektaşî Veli ve arkadaşlarının iyi bir dini eğitim aldıkları, yazdıkları eserler ve uygulaya geldikleri dini inanışlarda kendini hissettirmektedir. Nitekim ona atfedilen "Makalât" isimli eserinin, Hoca Ahmet Yesevi tarafından yıllarca önce kaleme alınan "Hikmetler"le aynı karakterde olması, geleneksel Türk-İslam anlayışının bir ürünü ve onun Anadolu'daki temsilcisi olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca Hacı Bektaşî Veli'nin Sünni İslam anlayışının o dönemdeki temsilcilerinden olan, ilahileri günümüzdeki bütün dini içerikli programların vazgeçilmez kabul edilen Yunus Emre ile büyük benzerlikleri ve ortak paydaları bulunmaktadır. Hatta daha sonraki asırlarda yaşayan ve günümüzde Alevi kesimin önde gelen sembol isimlerinden olan Pir Sultan Abdal'ın söz, özdeyiş ve türkülerinde bu ortak özellikleri büyük oranda görmek mümkündür. Dolayısıyla Selçuklular ve Osmanlıların ilk dönemlerinde Anadolu ve sonra da Balkanlarda kısmen etkili olan İslam dininin inanç, ibadet ve uygulamalarında bir ayrım gitmek oldukça zor görünmektedir.

Osmanlı Devletinin Yükselme Döneminde Türk kökenli olan Akkoyunlular ve daha sonra İran'da etkili olan Şah İsmail zamanının sosyal ve siyasal olaylarının, ortak paydaları oldukça fazla olan Sünni-Alevi ayrışmasının şekillenmesinde tesiri büyük olmuştur. Bu ayrışmada taraflardan birini suçlu ilan etmenin diğerini aklamaya yararı olmayacaktır. Zira Şah İsmail'in bizzat kendisi ve temsil ettiği kitlenin dini inanış ve uygulamalarının Şii İslam anlayışını temsil eden İran'daki uygulamalardan çok farklı olduğu bilinmektedir. Zira İran'daki dini inanış ve uygulamaların, geleneksel İslam anlayışından farklılık arzettiği günler çok daha eski tarihlere kadar gitmektedir. Ancak siyasi hesap ve hedeflerin toplumsal etkileri zamanla dini bir karaktere dönüşmüş ve asırları bulan bir gelişme ve değişim sürecinin yaşanmasına temel teşkil etmiştir.

Alevilik, dini inanış ve uygulamalar yönünden Anadolu Türk-İslam anlayışının özünü teşkil eden Eh-i Sünnet ile, İran'ın merkez olarak kabul edildiği ve temel bazı noktalarda Ehl-i Sünnetten ayrıldığı kabul edilen tarihi Şiilik arasında orta bir yerde durmaktadır. Bu inanış ve uygulama-

larda her iki tarafın etkisi ve katkısı bulunmakta, bazen biri, bazen de diğzerinin kabulleri ön plana çıkmaktadır.

Alevilik tarihi seyri içerisinde, büyük oranda sözlü kültürle hayatiyetini devam ettirmiştir. Yazılı kaynakların çok sınırlı etkisinin hissedildiği bu kitle, “Baba” ve “Dede” denilen inanç ve kanaat önderlerinin öncülüğünde, zaman ve şartlara göre, değişim ve gelişim süreci yaşamıştır. Bu nedenle Alevilik, kendi içinde de yöresel bazı farklılıkları bünyesinde barındırmıştır.

Alevilik, genel ve geleneksel İslam kültürü içerisinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin sembolize edildiği bir değerler bütünü olarak kabul edilmektedir. Bu sevginin temelinde şüphesiz onların varlık sebebi olan Hz. Muhammed bulunmaktadır. Zira Ehl-i Beyt’in sevgiye layık görülmesindeki temel unsur, onların Hz. Muhammed’in ailesine ait olmalarıdır. Dolayısıyla geleneksel Alevilikte, İslami inanış ve uygulamalar ön planda yer almaktadır.

Aleviliğin temel özelliklerinden ve ayırt edici taraflarından birisi, Hz. Ali ve soyunun İslam tarihi içerisindeki mümtaz yeridir. Bu kültürde Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’in damadı olması, onun Hz. Muhammed tarafından terbiye edilmiş, çok iyi yetiştirilmiş bir Müslüman ve bilim adamı olması, İslam inancının yaygın ve kalıcı hale gelmesi için gösterdiği yararlılıklar ve kahramanlıklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Alevi kesimin iddialarına göre; İslam tarihinde Hz. Ali, Müslümanların büyük çoğunluğundan, arzu edilen ilgi, sevgi ve desteği görememiştir. Hatta tam aksine, büyük saygısızlık ve haksızlıklara uğratılmıştır. Bir anlamda, başta Hz. Peygamberden sonra halifelik konusu olmak üzere, hakkı yenmiştir. Hz. Ali ile başlayan süreçte, onun soyuna karşı hissedilen ilgisizlik, sevgisizlik, saygısızlık, ilerleyen zamanlarda onlara karşı haksızlığa, nefrete, kin ve düşmanlığa dönmüş, o ve soyundan intikam alınmıştır. Nitekim Hz. Ali ve oğlu Hz. Hüseyin, bütün yakınlarıyla birlikte bu duygunun eseri olarak insafsızca şehit edilmiştir.

Şüphesiz İslam tarihinin en karanlık ve acı sayfaları Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi olaylarında kendini göstermiştir. Allah’a kulluk görevini yapmak ve İslam’ı insanlığın ortak inanç sistemi olmasını istemekten başka bir gayretleri ve suçları olmayan bu güzide insanlar hunharca şehit edilmişlerdir. Bu büyük insanlardan Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın şehadeti, bir şekilde tarihin derinliklerinde bırakılarak insanların kalplerindeki yerlerini alırken, Hz. Ali ve soyuna uygulanan zulüm ve açılan yaralar hala kanamakta ve acılar tazelenmektedir.

Günümüzde bu güzide insanlara karşı işlenen bu cinayetleri yapanlar hayatta bulunmamakta ve İslami bir teslimiyet anlayışı içerisinde bu acı olaylar “Mahkemeyi Kübra”ya “İlahi adalet”e havale edilmiş bulunmaktadır.

Günümüz İslam dünyasında, Hz. Ali ve soyuna yönelik olarak sadece Şiiler ve Alevilerde değil, ben Müslümanım diyen herkeste kitlesel bir sevgi ve saygı bulunmaktadır. Bütün Müslümanlar tarihin derinliklerinde kalan bu menfur olayları şiddetle kınamakta ve onların yaşadıkları acıları, yüreklerinin derinliklerinde hissetmektedirler. Hatta bütün Müslümanlar, Hz. Ali ve soyunun yanında yer almakta, onlara bu acıları yaşatanlardan nefret etmektedirler.

Aleviler Osmanlı Devleti döneminde, özellikle Yavuz Sultan Selim ve sonrasında, baskı ve zulme uğradıkları iddiasıyla, bütün tarihi acıları birleştirmekte ve günümüzde bu acıların tamamını hatırlamaktadırlar. Sosyal ve siyasal şartlar gereği bir kısım haklarını kullanmakta sıkıntıya düştüğünü iddia eden Aleviler, geleneksel kültürün tesiriyle bütünleşerek, günümüz Türkiye’sinin farklı kültürel unsurlarından biri haline gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra modern bir Türkiye’nin inşa edilme sürecinde şehir hayatının önem kazanması, kırsal kesimden şehre göç olgusunu hızlandırmıştır. Bu gelişmeden Aleviler de nasibini almış, köylerden şehirlere, taşradan merkeze doğru bir Alevi göçü yaşamıştır.

Şehir hayatı, Türkiye’de, çeşitli sosyal, kültürel ve dini değişim ve gelişimi de beraberinde getirmiştir. Geleneklerle olan bağlar zayıflamış hatta bazı yörelerde kopmuştur. Bu değişimin yaşandığı en önemli kitlelerden birisi şüphesiz Aleviler olmuştur. Zira şehir hayatı öncesinde yerel, geleneksel ve sözlü kültürün etkisiyle kendi kendine yeten ve geleceğe uzanan yolda bu minval üzere yürüyen Aleviler, şehirlere göçten sonra kısmen yalnız kalmışlardır. Bu durumda hem onlar arasındaki merkezi otorite zaafa uğramış, hem de merkezden uzaklaşanlar, merkezin hoşlanmadığı bazı ideolojik örgütler ve fikirlerin içine düşmüşlerdir. Dolayısıyla Aleviler arasında gelenekle modernite arasında bir çatışma yaşanmıştır. Bir anlamda bu değişim ve çatışma, sosyal alandan dini alana doğru da bir kayma göstermiş, geleneksel dini inanış ve uygulamaların temsilcileri Alevi din ve kanaat önderlerinin kitleler üzerindeki otoritesi zayıflamıştır. Buna paralel olarak Aleviliğin temelini oluşturan inanç ve uygulamaları ya zayıflamış veya karakter değiştirmiş, onun İslam dini ile olan ilişkileri tali olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Günümüz Alevileri gelenek ile modernite arasında bir ikilem yaşarken, bu kitle üzerinde etkili olanlar, İslam ile İslam dışı kültürler arasında farklı tercihlere yönelme gayretine girmiş bulunmaktadırlar. Aleviler karşı karşıya kaldıkları bu manzarada bir kimlik sorunu yaşamaktadırlar. Nitekim onları temsil eden bazı sivil toplum örgütleri arasında, kendilerini ifade konusunda bir ortak payda oluşturulamamakta, herkes kendini diğerine göre farklı tarif etmektedir. Bu çatışma ortamında her geçen gün taşranın şehir merkezlerinde yaşayan Aleviler üzerindeki etkisi azalmakta, geleneksel Aleviliğin yerini moderinite doldurmakta, Aleviliğin temelini teşkil eden İslam inanç, uygulama ve felsefesinden yavaş yavaş uzaklaşmaktadır. Bir anlamda yerel kaynaklardan beslenmeyen veya beslenemediği iddia edilen Aleviliği, Türkiye dışındaki bazı çevreler şekillendirmeye ve yönlendirmeye çalışmaktadır. Hatta bu gayretler sonrasında sözlü geleneğin meydana getirdiği boşluğu, bu çevreler, kendilerince derlenen bilgilerle doldurma gayretine girmektedir.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin geliştirilmeye çalışıldığı şu günlerde Aleviler, Kürt kökenli vatandaşlarımız gibi, özel bir ilgi sebebi olmaktadır. Ancak bu ilgiye layık olanların, geniş kitleleri oluşturan taban veya taşra Alevileri değil, onların üzerinden siyaset yapan sivil toplum örgütleri olmaktadır. Anadolu Alevileri arasında oldukça rahatsızlık sebebi olan bu durum, AB tarafından ısrarla desteklenmektedir. Avrupa'da şekillenen ve Türkiye'de pazarlanan veya Türkiye'ye dayatılan bu Aleviliğin temel hedefinin, onun İslam dini ile olan tarihi ve kültürel bağlarını koparmak olduğu sanılmaktadır. İslam'ın ve İslami değerlerin kendilerinin varlık sebebi olduğunu kabul eden Anadolu Alevileri, Avrupalıların kendileri yerine sivil toplum örgütlerini muhatap almalarını ve geleneksel Alevi felsefesi yerine ateist bir yaklaşımın dayatılmasını kabullenmemektedirler. Buna karşılık bazı medya kuruluşları ve iletişim/etkileşim araçları, Aleviliği İslam'dan uzaklaştırma adına, bazen İslam öncesi geleneksel Türk dini inanışlarıyla, bazen de İslam dışında, Anadolu'da yaşayan yerel kültürlerle eklektik bir yapıya kavuşturmaya çalışmaktadır. Bu durum, Alevilerin kendileri için yegane koruyucu kalkan ve İslam dininin övülen değerlerinden olan Hz. Ali ve soyunun dışlanarak tarihi mirasın yok edilmesine sebep olacağı endişesiyle, geleneksel çizgideki Alevileri oldukça tedirgin etmektedir.

Alevilerin son günlerde karşılaştıkları en üzücü olaylardan birisi de Türk milletinin ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin asli unsurlarından olmalarına rağmen kendileriyle ilgili bir "azınlık" dayatmasına maruz kalmalarıdır. Bilindiği gibi Lozan Antlaşmasında azınlık kavramında din re-

ferans alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Müslüman bir toplum olarak nitelenmiş, gayr-i Müslimlere azınlık statüsü verilirken bunların dışında kalanlar Müslüman olmaları sebebiyle, bu devletin asli unsurları olarak kabul edilmiştir.

Günümüzde Alevilerin azınlık olması konusunda AB ve ABD özel gayret göstermektedir. Nitekim 17 Aralık 2004 tarihi sonrasında AB, Türkiye'nin iki asli unsuru olan Kürtleri ve Alevileri azınlık kapsamında görmek istemiş, bundan sonraki ilişkileri bu iki temel esas üzerine inşa etmekte istekli ve kararlı olduklarını ilgililere hissettirmişlerdir.

ABD Başkanı Barack Obama, Nisan 2009 Da Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında, kendileri için çok önemli konuları sıralarken Kıbrıs, Ermenistan, Patrikhane yanına Kürtleri ve Alevileri de ekleyerek sebebi ziyaretini açıklamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın 7 Aralık 2009 da ABD'ye yaptığı seyahatte, ikili görüşmelerin basına kapalı kısmında nelerin konuşulduğu bilinmemekle beraber, Obama'nın basın açıklamasında Türkiye'deki etnik ve dini azınlığa vurgu yapması, Türkiye'de aceleye getirilen ve telaşla sürdürülen "açılım" çalışmalarının sebebi hikmeti anlaşılmıştır.

Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu ilgiden de anlaşıldığı kadarıyla, açılım projesinin taraflarından biri de Alevilerdir. Alevilerin dünden bu güne bazı sosyal ve psikolojik mağduriyetleri olsa bile, Türkiye'ye rağmen, hele hele Türkiye düşmanlarıyla kendi devletlerine karşı işbirliği yaptıkları hiçbir zaman görülmemiştir. Dolayısıyla bu kesim, AB ve ABD'nin kendilerini kullanarak Türkiye üzerinde AB ve ABD için gerekli bazı projeleri gerçekleştirmek istedikleri ve bunun için de operasyona başladıklarının farkındadır, bundan dolayı rahatsızlık duymakta ve üzülmemektedir.

Alevi tabanını rahatsız eden en önemli dayatmalardan birisi de, azınlık kavramıyla eş zamanlı olarak Alevileri İslam'ın dışına atma, onunla olan bütün bağlarını koparma gayretleridir. Avrupa'da başlatılan ve Almanya'nın bazı bölgelerinde uygulamaya konulan bu proje ile Türkiye'de Aleviler bütünleştirilmek istenmekte, ısrarla, Aleviliğin İslam'dan ayrı bir din olduğu üzerinde durulmaktadır. Yakın geçmişte başlayan ve tamamen ithal karakterli bu projelerle Aleviliğin ayrı bir din haline gelmesini sağlayacak bütün yollara başvurulmaktadır. Çeşitli iletişim/etkileşim araçlarıyla bu senaryolar, bütün bunlardan habersiz masum Alevi tabanına dayatılmakta ve onlar tarafından sahiplenilmesine çalışılmaktadır.

Türkiye'deki Aleviler tarihin derinliklerinden günümüze kadar Şiiilik ile Ehl-i Sünnet arasında orta bir yol takip etmişlerdir. Her iki tarafın da

ortak kutsal değerlerini kendilerinin varlık sebebi ve inanç sembolleri olarak kabul etmişlerdir. Onlar bu inanç ve uygulamalarını çeşitli sıkıntılara rağmen asırlarca devam ettirmişlerdir. Bugün de her ne ad altında olursa olsun, kendilerine dışarıdan bir müdahaleyi rahatsızlık sebebi saymakta, kendilerinin mevcut halleri üzerine yaşamlarına saygı gösterilmesini istemektedirler. Onlar kendilerinin bir Türkiye ve İslam gerçeği olduğunu, bu durumlarından memnun olduklarını, geçmişte yaşadıkları acıları unutmak istediklerini, bunun için de kendilerinin oldukları gibi kabul edilmelerini beklemektedirler.

